

УДК. 340.0

А.М. ШУЛЬГА, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ, ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Ключові слова: юридично значуща поведінка особистості, склад правопорушення, склад правомірної поведінки, правова кваліфікація

З огляду на основні ознаки «поведінки у сфері права», такого роду поведінка є поведінкою, котра має «соціальне значення», «свідомо-вольовий характер», «властивість спричиняти (зумовлювати) юридичні наслідки», «зовні виражена у дії чи бездіяльності», «регулюється юридичними нормами» («регламентованість правовими нормами»), «підлягає юридичній оцінці (правовій кваліфікації)» [1, с.590–591; 2, с.197].

Зазначені ознаки є критерієм відокремлення, відмежування «поведінки у сфері права» (юридично значущої поведінки) від поведінки в інших, врегульованих соціальними нормами сферах (приміром, у сфері дії норм моралі). Проте, орієнтуючись на низку тих істотних ознак, що характеризують поведінку суб'єкта права як поведінку *юридично значущу*, можна і доцільно загалом розрізнявати і ознаки: 1) загальні (родові); 2) спеціально-юридичні [3, с.113–117]). Окрім того, приміром, в загальнотеоретичній літературі термінологічно не враховується, що в узагальнюючому плані юридично значуща поведінка особистості може бути проявом і *нормального*, і *проміжного*, і *патологічного стану* інтелектуальної й емоційно-вольової сфери психічної діяльності людини. У зв'язку із чим, як основна мета даної статті постає необхідність уточнення визначення поняття юридично значущої поведінки особистості, орієнтуючись насамперед на прикладне значення даної категорії, обумовлене необхідністю здійснен-

ня суб'єктами правозастосовної діяльності юридичної оцінки (правової кваліфікації) поведінки як правомірної чи протиправної.

Характеризуючи *загальні (родові) ознаки* юридично значущої поведінки, насамперед звернімо увагу на те, що зазначені ознаки є тими істотними ознаками, котрі у цілому властиві юридично значущій поведінці як певному різновиду соціальної поведінки. Відповідні ознаки дозволяють (у першому наближенні) відрізнити власне юридично значущу поведінку від *інших видів* соціальної поведінки (юридично нейтральна, моральна, аморальна, звичаєва, політична тощо). Дані ознаки є виразом її *соціально-політичної оцінки* – виразом ставлення до неї суспільства і держави. Як відомо, дії, що дозволяються в одній країні, в іншій – можуть бути юридично забороненими. Приміром, в колишньому СРСР комерційне посередництво було злочином, тоді як в США відповідні дії кваліфікувались як правомірні.

Спеціально-юридичні ознаки юридично значущої поведінки – це взаємозв'язана сукупність її ознак (об'єктивних і суб'єктивних), котрі мають не стільки світоглядне, скільки прикладне значення, а саме: значення для *юридичної оцінки* (правової кваліфікації) поведінки як правомірної (дозволеної) або протиправної (забороненої). Дані ознаки є *юридичною підставою* (необхідною і достатньою) для здійснення відповідної кваліфікації. «Спеціально-юридичні ознаки» є певною конкретизацією «загальних (родових) ознак», їх репрезентацією у межах *юридичної конструкції* [4, с.108, 124], котра визначається як «*склад правопорушення*» або «*склад правомірної поведінки*». Відповідні ознаки традиційно визначаються в юриспруденції як певні «елементи» складу правопорушення або правомірної поведінки. Такими елементами є «*об'єкт*» («об'єкт поведінки»), «*суб'єкт*» («суб'єкт поведінки»), «*об'єктивна сторона*» («об'єктивна сторона поведінки»), «*суб'єктивна сторона*» («суб'єктивна сторона поведінки»).

Частина зазначених ознак («елементів» складу правопорушення або правомірної поведінки) – це *об'єктивні ознаки* («об'єкт»,

«об'єктивна сторона»), частина – суб'єктивні ознаки («суб'єкт», «суб'єктивна сторона»). На прикладне значення даних ознак, приміром, вказує загальновідомий факт, що при правовій кваліфікації злочинів як виду правопорушень вже не одне століття використовується не категорія «ознаки злочину» (їх визначає, приміром, ст.11 Кримінального кодексу України), а категорія «склад злочину» (є підставою кримінальної відповідальності). Відповідна категорія використовується і стосовно правомірної поведінки.

Серед загальних (родових) ознак поведінки у сфері права доцільно насамперед виокреmlювати матеріальні («соціальні») і формальні («спеціально-юридичні») ознаки, сукупність яких являє собою їх соціальну («соціально-політичну») і юридичну характеристику. Перші дають відповідь на питання, з огляду на які основні об'єктивні соціальні ознаки (соціальну природу) поведінки законодавець певні їх види визнає правомірними або протиправними. Другі – відображають юридичну природу відповідної поведінки, її прями́й зв'язок зі змістом тих чи інших норм права: є норми права, котрі передбачають певні варіанти поведінки, їх ознаки як юридично значущі. Приміром, відомо, що визначення поняття злочину як юридично значущого діяння може бути формальним (відображає його юридичну природу, юридичні ознаки: кримінальний закон передбачає певне діяння як каране), матеріальним (робиться наголос лише на його соціальній природі, суперечності певним соціальним цінностям). Але формально-матеріальне визначення (злочин – суспільно небезпечне і передбачене кримінальний законом діяння), котре поєднує в собі його соціальну і юридичну характеристику вважається більш досконалим, оскільки «дозволяє відповісти не тільки на питання, які діяння закон визнає злочином, а й чому закон визнає їх злочином» [5, с.75].

Матеріальною ознакою поведінки у сфері права є її, як уже зазначалось, «соціальне значення». Для розрізнення соціального значення правомірної і протиправної поведінки, на на-

шу думку, найбільш вдалими є категорії «позитивна соціальна значущість» і «негативна соціальна значущість», тобто правомірна поведінка має позитивну соціальну значущість (виражається в її соціальній корисності, необхідності, допустимості), тоді як протиправна поведінка характеризується негативною соціальною значущістю (соціальна значущість злочинів виражається в їх суспільній небезпечності, соціальна значущість проступків – в їх суспільній шкідливості).

Формальною («спеціально-юридичною») ознакою юридично значущої поведінки є її зовнішній вираз (об'єктивованість) у формі дії або бездіяльності. Формальною ознакою також є те, що юридично значуща поведінка є проявом певного стану інтелектуальної («когнітивної») і емоційно-вольової сфери психічної діяльності особистості. Юридично значуща поведінка особистості (за загальним правилом) є поведінкою, котра має «свідомовольовий характер», тобто кількісно більша частина такої поведінки як масового явища є зовнішнім виразом свідомості і волі людини (особистість усвідомлює соціальне значення своєї дії чи бездіяльності, здатна керувати своєю поведінкою). У цьому плані класичним прикладом може бути укладення дієздатною людиною правочину, скоєння осудною людиною вбивства, крадіжки тощо.

Проте у даному контексті доцільно звернути увагу й на те, що загалом юридичне значення має і поведінка, котра не є свідомим і вольовим результатом зовнішнього виразу в ній людської особистості. Щодо даного роду випадків норми права також передбачають відповідні юридичні наслідки. Приміром, Кримінальний кодекс України містить положення, відповідно до якого «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними» (ст.12). Більш того, юридичне значення може мати, наприклад, і неусвідомлюване дотримання кримінально-правової заборони, тобто коли людина фактично не порушує відповідну за-

борону, хоча *не знає* про її існування – за формальними ознаками така поведінка є *правомірною*.

У зв'язку із зазначеним, також необхідно звернути увагу і на те, що не тільки *нормальний* чи *патологічний* стан психічної діяльності людини може враховуватись при юридичній оцінці поведінки особистості. Відповідне значення може мати і певний *проміжний стан* (інтелектуальний, емоційний, вольовий стан [6, с.372]). Так, наприклад, відповідно до ст.67 Кримінального кодексу України вчинення злочину у стані *алкогольного сп'яніння* (знижується рівень самоконтролю, швидкості реакції, розумових процесів тощо) є *обтяжуючою обставиною* при призначенні покарання, тоді як ст.66 даного кодексу передбачає, що вчинення злочину під впливом *сильного душевного хвилювання*, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого є *обставиною, що пом'якшує* покарання. Прикладом *проміжного стану* психічної діяльності особистості може бути і стан *обмеженої осудності*, передбачений ст.20 Кримінального кодексу України. Вчинення злочину у стані *обмеженої осудності*, коли в силу наявності психічного розладу («психічної аномалії») людина була *не здатна повною мірою* усвідомлювати свої дії та керувати ними, загалом не унеможливорює кримінальну відповідальність за вчинене, але враховується судом при призначенні покарання (є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру) [5, с.156].

З огляду на сказане вище, на нашу думку, більш точною має бути вказівка не на «свідомо-вольовий характер» юридично значущої поведінки, як на одну із її ознак, а на те, що даного роду поведінка є *зовнішнім виразом певного стану* («нормального», «проміжного», «патологічного») *свідомості, волі* людини. Інакше і більш точніше кажучи, – є *проявом певного стану інтелектуальної і емоційно-вольової сфери психічної діяльності особистості* («інтелектуальний аспект» і «емоційно-вольовий аспект» або «інтелектуальний аспект» і «вольовий аспект» психічної

діяльності особистості – традиційна для юриспруденції термінологія у контексті визначення «дієздатності», «осудності» тощо).

Такого роду формулювання є більш абстрактним, більш широким за обсягом і тому більш адекватним об'єктивній реальності. Додатковим аргументом правильності саме такого формулювання є і те, що у даному контексті не слід ототожнювати, необхідно розрізняти категорії «предмет правового регулювання» і «юридично значуща поведінка». *Предмет правового регулювання* – це дійсно лише *вольова, усвідомлювана поведінка* («право... може впливати на суспільне життя лише через поведінку людей, їх волю і свідомість» [7, с.228]), але *юридичне значення*, як уже було встановлено вище, має не тільки «свідома і вольова поведінка».

Ще одна формальна ознака юридично значущої поведінки – її *відповідність або невідповідність нормам (принципам) права* (адекватність чи неадекватність *моделям поведінки*, передбаченої нормами, принципами права, змістом тих чи інших «юридичних прав», «юридичних обов'язків», «законних інтересів» тощо). Відповідність (невідповідність) фактичної поведінки суб'єктів права нормам (принципам) права вирішується у процесі здійснення її *юридичної оцінки*, інакше кажучи – *правової кваліфікації* (з точки зору формальної логіки, є видом дедуктивних умовиводів) [8, с.153–155; 4, с.123]. Формальною ознакою юридично значущої поведінки також є і те, що вона спричинює певні *юридичні наслідки* (виникнення юридичних прав, обов'язків, притягнення до юридичної відповідальності й т. ін.) [1, с.590–591; 2, с.197].

Узагальнюючи зазначене необхідно зробити висновок, що одночасно орієнтуючись на прикладне і світоглядне значення категорії «*юридично значуща поведінка особистості*», такого роду поведінку слід визначати як *передбачену нормами (принципами) права дію (бездіяльність), котра має соціальне значення (позитивне, негативне), є проявом певного стану (нормального, проміжного, патологічного) інтелектуальної і емоційно-вольової*

сфери психічної діяльності людини, може бути предметом правової кваліфікації (юридичної оцінки) для визначення її відповідності або невідповідності вимогам норм (принципів) права, вирішення питання про її правові наслідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Видання 2-е, переробл. і доп. / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2009. – 752с.
2. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші ; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
3. Погребной И. М. Теория права : учеб. пособие / И. М. Погребной, А. М. Шульга. –

Харьков : Ун-т внутр. дел, 1998. – 148 с.

4. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

6. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

7. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с.

8. Кириллов В. И. Логика : учеб. для юрид. вузов и фак. ун-тов / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1987. – 271 с.

Шульга А. М. Юридично значуща поведінка особистості: поняття, основні ознаки / А. М. Шульга // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1100–1103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12samproz.pdf>

Висвітлені основні ознаки юридично значущої поведінки особистості, орієнтуючись на прикладне і світоглядне значення даного поняття, репрезентоване його відповідне узагальнююче визначення.

Шульга А.М. Юридически значимое поведение личности: понятие, основные признаки

Освещены основные признаки юридически значимого поведения личности, ориентируясь на прикладное и мировоззренческое значение данного понятия, представлено его соответствующее обобщающее определение.

Shulga A.M. Legally Significant Behaviour of the Person: Concept, the Basic Signs

The basic signs of legally significant behaviour of the person shines, being guided by applied and world outlook value of the given concept contains its corresponding generalizing definition.